

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ДО ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА ЄС

Питання щодо місця судової практики в системі джерел є дискусійним вже протягом довгого часу. Загальновідомо, що в англосаксонській та континентальній правових системах це питання вирішується по-різному. Однак аналіз тієї ролі, яку виконує судова практика в різних державах, виявляє значний взаємний вплив цих двох систем. Слід відзначити, що з давніх часів судова практика є другим після звичаю джерелом права. У Німеччині, Франції, Нідерландах, Швейцарії – по суті, в усіх розвинутих країнах континентальної правової традиції, якщо не в самому тексті закону, то принаймні в сучасній правовій доктрині, ніхто не заперечує правотворчої ролі судів.

У теперішній час як у теоретичному, так і у практичному розумінні актуальним стає питання щодо змісту та джерел українського права, у тому числі щодо місця судової практики в системі джерел права України. В юридичній літературі тепер багато говориться про адаптацію законодавства України до законодавства ЄС, однак майже нічого не говориться про адаптацію української судової практики до прецедентного права ЄС. Вважаємо, що це є питанням, яке неможливо залишати без уваги.

Незважаючи на те, що українська правова система належить до романо-германської правової сім'ї, слід відзначити, що передумови застосування правового прецеденту в правовій системі України існували ще до радянських часів. Вони фактично існували і в період дії радянського права. Із проголошенням Україною незалежності в 1991 р. перед нашим суспільством відкрилася перспектива входження до світового співтовариства суверенних держав як рівноправного суб'єкта та нові можливості щодо визначення ролі судового прецеденту.

Певні правові передумови до застосування прецеденту закріплені в цивільному законодавстві України в дуже загальному вигляді. Так, відповідно до положень ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України, у разі відсутності закону, що регулює спірні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини, а за відсутності такого закону суд виходить із загальних засад і змісту законодавства України. Встановлення у ст. 3 Цивільного кодексу України таких загальних засад цивільного законодавства, як справедливість, добросовісність і розумність, дають підстави зробити припущення про те, що їх реалізація об'єктивно приведе до законодавчого закріплення засад справедливості, добросовісності та розумності і при відправленні правосуддя.

Про визнання судового прецеденту як джерела права в Україні активно заговорили після прийняття 21 червня 2001 р. Закону України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу», яким до цього Кодексу (сьогодні – Господарського процесуального кодексу) була включена ст. 111(15), що визначає підстави для оскарження до Верховного Суду України постанов чи ухвал

Вищого господарського суду України, серед яких такі, як їх невідповідність рішенням Верховного Суду України чи Вищого суду іншої спеціалізації з питань застосування норм матеріального права та виявлення різного застосування Вищим господарським судом України одного й того самого положення закону чи іншого нормативно-правового акта в аналогічних справах.

Судова практика, не будучи офіційним джерелом права в Україні, водночас відіграє суттєво важливу роль у правовому регулюванні. У принципі прецедентами можна вважати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України (оскільки так чи інакше суди загальної юрисдикції України орієнтуються на ці роз'яснення в правозастосовчій практиці), а також рішення Конституційного Суду України. Розглядаючи прецедент як можливе джерело українського права, його слід розглядати як безпосереднє джерело права, тобто належним чином оформлене положення, на яке можна посылатися при прийнятті юридично значущих рішень, а його дію – як вплив на процеси правотворчості та правозастосування, а також на формування юридичної практики в цілому.

Процес інтеграції України в європейський правовий простір, що розпочався і триває, передбачає, серед іншого, повномасштабне реформування правової системи на основі принципів та стандартів, що сформувалися на загальноєвропейському рівні. Прагнення України брати участь у Європейському Союзі та Світовій Організації Торгівлі має бути підкріплене вивченням права і правових систем інших країн, у тому числі тих, які належать до правової сім'ї загального права (*common law*), їхніх підходів, термінології та правової технології.

Головна мета та пріоритетні напрями наближення законодавства України до законодавства ЄС визначені Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами від 14 червня 1994 р. (далі – УПС) [1], яка передбачає поступове досягнення стану сумісності законодавства України та ЄС, що неможливо без вивчення та прийняття *acquis communautaire*. *Acquis communautaire* перекладається з французької як надбання або доробок співтовариства, громади, як спільне надбання. Визначально термін *acquis* вперше було вжито Європейською Комісією 1969 року в зв'язку з підготовкою до першого розширення ЄС. У цей час прийняття державами *acquis* було умовою вступу до Співтовариства. *Acquis communautaire* ближче всього відповідає нашому терміну «правова система» й охоплює не тільки нормативно-правові акти, але й засади, судові прецеденти, практику правозастосування та загальні політичні цілі та завдання [2].

Майже всі важливі постанови, в яких дається тлумачення загальних засад установчих актів та формулюються принципи взаємовідносин права ЄС з національним та міжнародним правом, надані саме в рішеннях, ухвалених в преюдиціальному порядку. Згідно з правом ЄС національний суд зобов'язаний застосувати норму права ЄС, навіть якщо їй протиставляється національне джерело права. Ця вимога на пряму виходить з принципу верховенства права Співтовариства. Європейська правова норма, застосована національним судом, – складова частина національно-правової системи. Відповідно, ніяка, навіть більш пізня за часом національна норма не може протистояти праву ЄС. Право

ЄС підлягає не тільки безумовному та обов'язковому застосуванню, але й повинно відповідати вимогам реалізації принципу прямої дії [3, с. 73].

З огляду на це, особливо важливими рішеннями Суду ЄС є рішення Van Gend & Loos та Costa/ENEL, у яких Суд ЄС висловився відносно природи Суду ЄС. Найбільш важливий характер має визначення, що Європейське Співтовариство становить собою новий правовий порядок міжнародного права, задля якого держави обмежують свої суверенні права та суб'єкти якого охоплюють не тільки держави-члени, але й їх громадян [4]. У своєму рішенні у справі Costa/ENEL Суд ЄС підкреслив, що, на відміну від інших міжнародних договорів, Договір про Створення Європейського Співтовариства [5] створив свою власну правову систему, яка стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів, суди яких повинні керуватися у своїх рішеннях правом ЄС [6].

Нині відбувається переговорний процес щодо укладення нового базового договору між Україною та Європейським Союзом, який має певні перспективи стати аналогом європейської угоди про асоційоване членство та передбачати політичну асоціацію та економічну інтеграцію, створення зони вільної торгівлі. Питання створення зони вільної торгівлі належить до стратегічних цілей двостороннього співробітництва між Україною та ЄС та відіграватиме визначальну роль у переговорному процесі між сторонами. Передбачається, що угода про створення ЗВТ буде органічною складовою нової посиленої угоди між Україною та ЄС. При цьому формат та наповнення такої ЗВТ не буде мати аналогів з попередньої практики Європейського Союзу.

Прийняття Конституції України дало поштовх до вивчення українськими правниками права інших країн. Норма ст. 9 Конституції України про те, що міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дає законодавчий орган України, є частиною національного законодавства нашої держави, вказує на можливість застосування зовнішніх правових джерел у правовому полі України. Ще раніше Україна, ставши членом Ради Європи, обрала для себе європейську систему захисту прав людини та основних свобод, яка на сьогодні, безсумнівно, є найефективнішим міжнародним механізмом у цій сфері. Україна офіційно визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЧ) з питань тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї. Отже, українським судам необхідно враховувати у своїй діяльності прецедентну практику ЄСПЧ.

У разі долучення України до внутрішнього ринку ЄС, що передбачається «Європейською політикою сусідства» та Планом дій Україна – ЄС, виникне питання про верховенство права ЄС, а також його прямої дії щодо певних економічних відносин, врегульованих у рамках правової системи України. А це означає, що українські суди, застосовуючи право ЄС, повинні будуть засновувати свої рішення на засадах верховенства європейського права, прямої дії приписів права ЄС та інтегрованості його положень щодо національної правової системи України.

Важливим аспектом у цій проблемі є наявність необхідності використання судової практики для оптимізації вітчизняної правової системи. Забезпечення

доступу до прикладів вітчизняної судової практики та можливості їх публічного обговорення, заявлене як мета запровадження інформаційної мережі судових рішень, об'єктивно має створити умови для імплементації судового рішення, правового прецеденту спочатку на ментальному, а потім, вочевидь, і на реальному рівні існування і дії правової системи України.

Все це дає підстави вважати, що застосування в нашій країні судового прецеденту, принаймні в цивільно-правовій сфері, є нагальною потребою, для реалізації якої створені як правові, так і політичні передумови. Щодо прецедентної практики ЄС слід згадати про те, що вивчення практики Суду ЄС вже нині є як мінімум актуальним, оскільки ЄС і держави-члени є наразі важливішими торговельними партнерами України.

Маючи на увазі вищенаведене, уявляється необхідним врахування досвіду держав Центральної та Східної Європи з наближення їх законодавства до законодавства Європейського Союзу. Таке врахування вже відбувається. Так, створена в Україні модель адаптації дуже схожа на польську. Разом з тим треба мати на увазі, що між українською та польською моделями адаптації існують і суттєві відмінності, першою і найвагомішою з яких є різниця у статусі та змісті угоди, укладеної між Польщею та ЄС («європейська угода про асоціацію», яка мала кінцевою метою вступ Польщі до ЄС, включно з приєднанням до правової системи ЄС), та угоди, яка нині діє, між Україною та ЄС («угода про партнерство та співробітництво», яка не дає навіть перспектив інтеграції до ЄС). Разом з тим треба враховувати загальні зобов'язання, які узяла на себе Україна за угодою з ЄС. Так, ст. 51 УПС, яка зобов'язує Україну наближати її законодавство до законодавства ЄС, фактично дає підстави для твердження про те, що Україна вже тепер має зобов'язання поступово приводити своє законодавство до стану сполучності із судовим прецедентом ЄС.

Отже, маємо констатувати, що судовий прецедент, звичайно, не може замінити глибокий об'єктивний підхід судді до кожної конкретної справи. Він має стати основою, керівним началом, а отже – сприятиме більш оперативному правовому реагуванню на ту чи іншу реальну ситуацію. Але він має поступово стати, зважаючи на особливу роль судової практики в законодавстві ЄС, джерелом права України.

Література

1. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 р. № 237/94-ВР.
2. Друзенко Г. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу, чи прийняття *acquis communautaire*? / <http://mfa.gov.ua>.
3. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учеб. для вузов / Отв. ред. Л.М. Энтин. – 2-е изд., пересм. и доп. – М.: Норма, 2005. – 960 с.
4. Case 26/62 Van Gend & Loos (1963) ECR 1.
5. Consolidated version of the Treaty establishing the European Community. Official Journal C 325, 24 December 2002.
6. Case 6/64 Costa/ENEL (1964) ECR 1251.